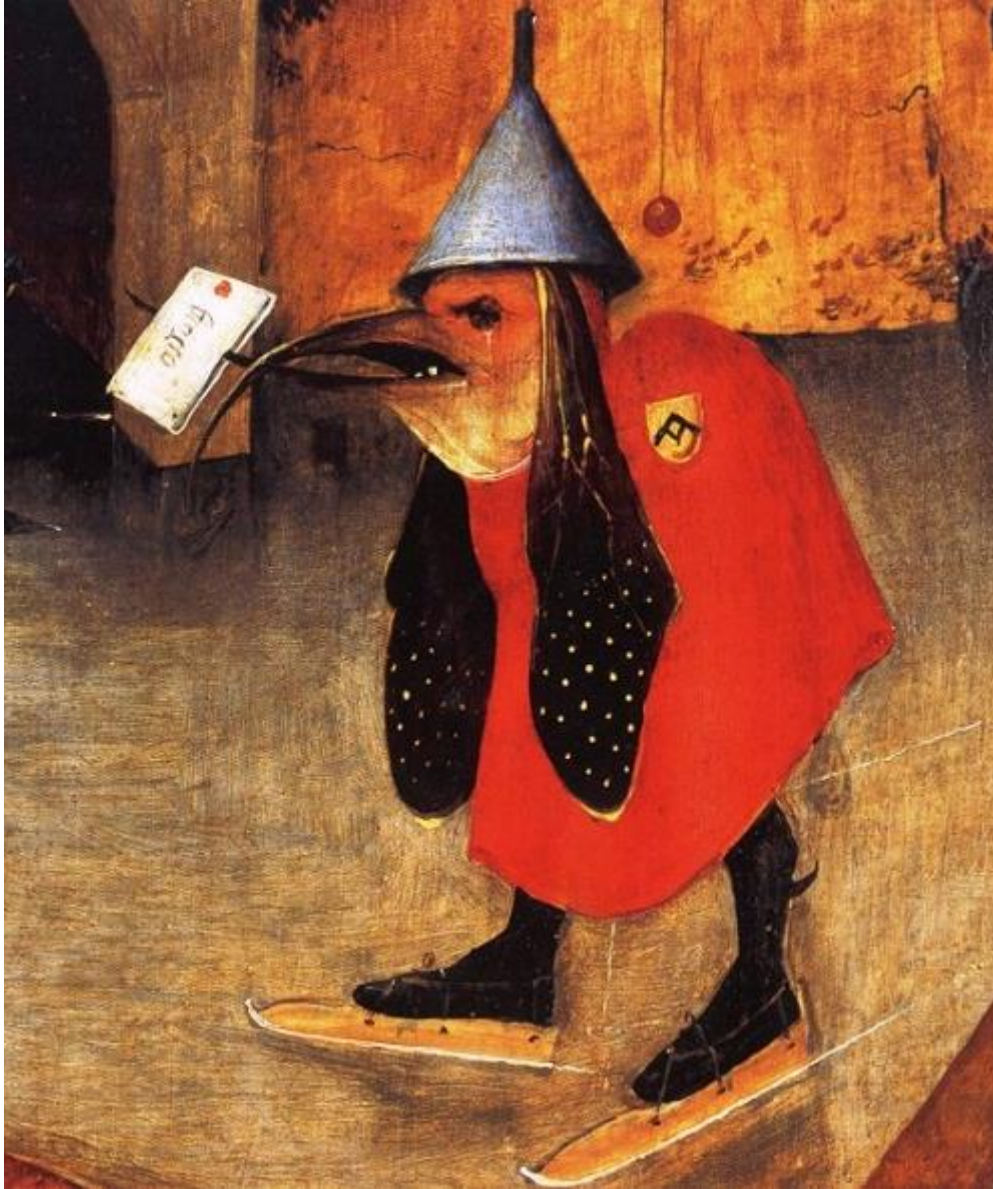

De schaatsers van Jeroen Bosch

Voor het eerst sinds 1967 weer grote tentoonstelling

12 september 2012, Marnix Koolhaas

Schaatsende postbodevogel (detail uit De verzoeking van de Heilige Antonius)

In 2016 komt er een grote Jeroen Bosch-tentoonstelling in Den Bosch. Het kabinet heeft 5 miljoen euro uitgetrokken om de viering van het Jeroen Bosch-jaar luister bij te zetten. In 2016 is het 500 jaar geleden dat de schilder overleed. Van het oeuvre dat hij naliet, is geen enkel schilderij meer in Den Bosch te zien. Voor het laatst in 1967 werd er in Den Bosch een grote overzichts-tentoonstelling georganiseerd.

Jeroen Bosch, ook bekend als Jheronimus of Hiëronymus werd rond 1450 geboren. Hij wordt gezien als één van de belangrijkste schilders van de Noordelijke Renaissance. Hij was een

vernieuwer van de toenmalige beeldtraditie.

Bosch had een unieke manier om angst, afschuw, zonde en rampen uit te beelden. Veel van zijn werken staan bol van de symboliek en het kan uren duren voordat een museumbezoeker alle grappen en verhalen heeft ontdekt die Bosch heeft geschilderd.

Tijdens zijn leven was hij al een beroemdheid. De Habsburgse vorst Filips de Schone gaf hem rond 1482 opdracht een drieluik te maken over het laatste oordeel. Het is één van de bekendste werken van Jeroen Bosch. Op het linkerpaneel is het paradijs te zien, in het midden het laatste oordeel en rechts is de hel afgebeeld. Geen enkele tijdgenoot van Bosch had dit onderwerp op zo'n intrigerende, beklemmende en originele manier kunnen uitbeelden.

Schaatsers in de hel

Schaatsende vogel op De Tuin der Lusten van Jeroen Bosch (ca. 1500)

Je kunt er uren naar kijken en de verbazing wordt alleen maar groter. Wat wilde Jeroen Bosch uitbeelden toen hij rond 1500 de allereerste geschilderde schaatsers aan zijn doeken toevertrouwde? De schaatsende postbode-vogel met de rare trechter op zijn hoofd en de brief in zijn bek. Of het naakte gebogen mannetje dat zich in balans probeert te houden op zijn reuzenschaats, maar recht op een wak afkoerst. En dan die andere vreemde vogel op schaatsen, met een gekartelde pijl en boog om zijn schouder. Wat bedoelde Jeroen Bosch met al die bizarre schaatsfiguren?

Er is geen schilder die bij hedendaagse kunsthistorici nog zoveel vragen oproept als Jeroen Bosch. De drieëntwintig aan hem toegeschreven schilderijen zijn zo veelzijdig, zo fascinerend en ook zo afwijkend van welke tijdgenoot dan ook, dat Jeroen Bosch alleen aan zichzelf getoetst lijkt te kunnen worden. Was hij een schizofrene gek? Een godsdienstwaaninnige?

Een artistiek genie? Het is allemaal gesuggereerd maar niemand die het zeker weet. Wat blijft is de al meer dan 500 jaar durende fascinatie voor de onvoorstelbare beeldtaal die Bosch weet op te roepen.

Jeroen Bosch: Detail uit Tuin der Lusten (De Hel, rechterpaneel)

Het is gek dan Jeroen Bosch er in de schaats-geschiedschrijving zo bekaaid van af komt. Terwijl Bosch toch echt de eerste echte schaatsschilder uit de "moderne" schilderkunst genoemd mag worden. De schaatsers die hij rond 1500 in zijn twee meesterwerken "De tuin der lusten" en "De verzoeking van de Heilige Antonius" schilderde, zijn de eerste in verf vastgelegde schaatsers. Ze stammen uit dezelfde tijd als de beroemde prent van de gevallen maagd Liduina (ze viel in 1395, maar werd pas afgebeeld in 1497). Van vóór die tijd kennen we slechts een minuscuul tekeningetje in de kantlijn van een 13e eeuwse incunabel.

Gelukkig hoef je je als schaatshistoricus niet al te gedetailleerd bezig te houden met de vraag wat Bosch precies met zijn schaatsers bedoeld kan hebben. Toch valt er wel iets over te zeggen. Dat Bosch schaatsers heeft afgebeeld in zijn verbeelding van hel en verdoemenis (het rechter paneel van "De tuin der lusten", volgens veel kunsthistorici zijn meest fascinerende werk), moet iets zeggen over de waardering van het ijsvermaak in zijn tijd. Het grote wak waar een schaatser in verdrinkt, duidt zonder twijfel of het aardse gevaar van het ijsvermaak. De directe link tussen schaatsen en de dood komt na Bosch in teksten en prenten veelvuldig voor.

De schaatsende postbode-vogel met de trechter op zijn hoofd is heel wat lastiger te duiden. Laurinda Dickson, die de schaatsvogel zelfs op de cover van haar in 2003 verschenen studie over het werk van Jeroen Bosch heeft afgebeeld, noemt het "één van meest aansprekende, maar ook problematische figuren die Bosch heeft gecreëerd." Tja, wat moet je daar dan als leek nog aan toevoegen? Maar ook zonder eenduidige interpretatie blijft het fascinerend dat Bosch één van zijn meest aansprekende figuren uitgerekend op schaatsen heeft afgebeeld. Wat hij er ook precies mee bedoeld heeft: het zegt iets over de bijzondere fascinatie die Bosch voor het schaatsen gehad moet hebben.

Ondanks de ongebreidelde fantasie waarmee Bosch zijn schilderijen maakte, zijn veel van zijn details wel degelijk natuurgetrouw. Zo blijkt de vormgeving van de door Bosch afgebeelde schaatsen te kloppen met schaatsen die bij archeologische opgravingen gevonden zijn. Wat we uit die archeologische vondsten niet kunnen afleiden is de manier waarop schaatsen destijds aan de schoenen bevestigd werden. Bij Bosch kunnen we dat wel. Bij nauwkeurige bestudering zien we dat in alle schaatsen drie gaten zitten waar de schaatsriemen doorheen lopen. Via een ingewikkeld systeem van knoop- en vlechtwerk zitten de veters subtiel om de schoenen gebonden.

Er is nog een ander detail waaruit we iets over de manier van schaatsen in de tijd van Bosch kunnen afleiden. Op het ijs van zijn schaatsers die in de hel rond een wak rijden zien we krassen op het ijs. Die krassen maken overduidelijk dat er destijds al zijwaarts werd afgezet, en dat daar geen stokken bij werden gebruikt.

Bosch-imitatie van een verloren werk

Vermoedelijk zijn veel schilderijen van Jeroen Bosch in de loop der eeuwen verloren gegaan. Een bewijs daarvoor is het bestaan van schilderijen die als een "kopie van Bosch" bekend staan, maar waarvan geen origineel bewaard is gebleven. Zo'n kopie van een zekere P. Huys, waarop een typisch "Boschiaans" schaatstafereel is afgebeeld, werd in 1928 in Brussel geveild. Het kwam in een onbekende particuliere collectie terecht en werd sindsdien nooit meer geëxposeerd. Gelukkig werd het afgebeeld in een veilingcatalogus, en beschikken we over een zwart-wit-afbeelding. We zien twee bizar uitgedoste schaatsers in een gevecht verwickeld, onder toezien oog van een mannetje in een prikslee die vermoedelijk is gemaakt van de onderkaak van walvis. Maar wat er precies mee bedoeld wordt?